

Een verzameling met een vorstelijk randje.

Een cultuurhistorische waardestelling van het Gemeentelijk Brandweermuseum Wassenaar (de brandweerverzameling-Van der Mark)

Inleiding

In het gemeentehuis van Wassenaar, gevestigd in Huize De Paauw uit 1747, is het Gemeentelijk Brandweermuseum gevestigd. Na een geplande verbouwing van het gemeentehuis zal het Brandweermuseum niet meer op deze locatie terugkeren en vooralsnog is ook geen andere locatie in beeld. De vraag die naar aanleiding van deze situatie voorligt en de reden dat Korpora, Erfgoed Publieke Veiligheid hierbij betrokken is geraakt, is wat dit betekent voor het Brandweermuseum en vooral voor de collectie. De collectie vormt immers het kloppend hart van het museum.

Alvorens plannen te maken voor de collectie is het noodzakelijk om meer inzicht te krijgen in de waarde en betekenis daarvan. Daarom is een cultuurhistorische waardestelling van de collectie van het Gemeentelijk Brandweermuseum Wassenaar (i.e. de collectie-Van der Mark) gemaakt.

Het gaat hier om een oude historische collectie die door één persoon bij elkaar is gebracht, waaraan de collectie voor een belangrijk deel zijn waarde ontleent. Het eerste en grootste deel van deze cultuurhistorische waardestelling wordt daarom gevormd door een beknopt historisch overzicht van in casu de belangrijkste feiten.

Het tweede gedeelte wordt gevormd door de eigenlijke waardestelling op basis van de methode die is ontwikkeld door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, waar Korpora nauw mee samenwerkt, onder meer op het gebied van brandweererfgoed.

Apeldoorn, 4 februari 2025.

1. Brandweerman, aannemer en architect

Op 1 oktober 1923 werd op de bovenverdieping van een gebouw aan de Zuylen van Nijveeltstraat in Wassenaar, waar in dat jaar, in de tijd van zogeheten politiebrandweer, zowel het politiebureau als de brandweerkazerne werd ondergebracht, 'een klein, doch met zorg bijeengebracht brandweermuseum' ingericht. Het betrof een expositie van de brandweerverzameling van Gerardus Jacobus van der Mark (1866-1946), bedoeld om een zo compleet mogelijk historisch overzicht van de ontwikkeling van de Wassenaaarse brandweer te geven. De verzameling was op afspraak te bezichtigen en was voor zover bekend het eerste brandweermuseum van Nederland.

Van der Mark was zelf 'brandweerman' en startte zijn carrière bij de vrijwillige Wassenaaarse brandweer in 1895 als brandmeester om in 1911 te worden bevorderd tot opperbrandmeester en voorzitter van de brandweer, een titel die op 5 mei 1925 werd gewijzigd in commandant. Vandaar Van der Marks belangstelling voor het onderwerp. Van der Mark stamde echter uit een familie die rond 1900 al tweehonderd jaar een bedrijf had en volgde in Leiden een opleiding tot bouwkundige (aannemer) en bekwaamde zich ook als architect. Van der Mark heeft in Wassenaar veel gebouwd en was een bekende ingezetene.

De collectie van Van der Mark werd aanvankelijk opgebouwd met gemeentelijk materieel, maar weldra kreeg hij steeds meer schenkingen van landgoedeigenaren, particulieren en andere organisaties. Van der Mark verklaarde dat de kern van zijn collectie wordt gevormd door die van Prins Frederik van Oranje-Nassau (1797-1881). Deze zoon van Koning Willem I bracht in Huize de Pauw brandbestrijdingsmiddelen bij elkaar die in 1926 in handen kwamen van Van der Mark. De collectie-Van der Mark groeide uit tot een unieke verzameling brandweerobjecten, daterend vanaf 1695, en een omvangrijke verzameling documentatie voornamelijk uit de negentiende en twintigste eeuw. Van der Mark hield de schenkingen nauwkeurig bij in register, wat de objecten en collectie een enorme meerwaarde geeft.

2. Museumman

Van der Mark gooide vanaf het begin regelmatig hoge ogen met zijn collectie. Toen in 1924 de Internationale Brandweer Tentoonstelling (I.B.T.) in Rotterdam plaatsvond, kwam zijn collectie voor het eerst van de

bovenverdieping van het gebouw van de Wassenaarse politiebrandweer en deed Van der Mark een inzending, die werd bekroond met de derde prijs.

In 1930 gaf Van der Mark weer *acte de présence* op de I.B.T., waarbij hij dit keer samenwerkte met het Brandweermuseum Utrecht. Zij, schreef de pers,

zonden een groote collectie helmen, brandspuiten, foto's, prenten, oude keuren, etc. Deze inzending is alleen al een bezoek aan de I.B.T. waard. De brandspuit van Huize de Pauw, welke omstreeks 1840 door Prins Frederik werd aangeschaft, zal naast de oude Rotterdamsche stoomspuit van Merryweather laten zien met welke hulpmiddelen vroeger brand moest worden geblusht.

In 1931 en 1932 vonden voorts tentoonstellingen van de collectie plaats op locaties in Wassenaar, waar meer kon worden getoond dan in het eigenlijk museum. In 1932 werd gesproken over meer dan '500 voorwerpen en manuscripten'.

Toen Van der Mark in 1925 er dertig jaar bij de Wassenaarse brandweer op had zitten, werd daar niet stilletjes aan voorbijgegaan, integendeel. Hij werd door de burgemeester en wethouders uitgebreid gehuldigd en als klap op de vuurpijl maakte de burgemeester bekend dat het gemeentebestuur een subsidie van 75 gulden beschikbaar stelde, 'te besteden voor het door den jubilaris reeds bijeengebracht brandweerarchief'. Ook betaalde de gemeente jaarlijks een bedrag van 3000 gulden voor de verzekeringspremie van het gemeentelijk deel van de collectie

In 1935 en 1936 was het een en ander te doen om de collectie-Van der Mark. De burgemeester vond onder meer dat het gewenst was dat deze integraal eigendom van de gemeente werd om zo de waardevolle collectie beter voor het nageslacht te kunnen bewaren. Dit was beter dan dat de collectie in particuliere handen bleef. Een belangrijke rol hierbij speelde een verschil van inzicht over het eigenaarschap van het gemeentelijk deel van de collectie. Van der Mark stelde dat de voorwerpen afkomstig van de gemeente al in 1921, dus voor de oprichting van het brandweermuseum, aan hem geschonken waren, enkele uitzonderingen daargelaten, te weten een vierwielige transportwagen voor spuiten en brandspuit 1 met transport- en slangenwagen.

De burgemeester was het hier niet mee eens en verwees naar het ontbreken van een raadsbesluit hierover. En dit zou ook niet blijken uit de motivering voor de jaarlijkse subsidie van 75 gulden die Van der Mark ontving voor aanvulling en onderhoud van de collectie. Hoewel uit Van der Marks eigen aanwinstenregister lijkt te kunnen worden opgemaakt dat een groter deel van de collectie eigendom was van de gemeente, kwam ze tot de conclusie dat de invloed en de zeggenschap over een belangrijk deel van Wassenaars cultureel erfgoed niet goed geregeld was. Hoe dan ook, decennia later werd de collectie alsnog het eigendom van de gemeente, in beheer van de Stichting Gemeentelijk Brandweermuseum Wassenaar.

3. ‘Als de brandweer naar Utrecht’

Drie jaar na het Brandweermuseum in Wassenaar, in 1926, opende een (nationaal) Brandweermuseum in Utrecht, zij het dat het initiatief daarvoor al tien jaar terugging. Ondanks het ruimtegebrek waar Van der Mark voortdurend mee te kampen had sloot hij zich aanvankelijk niet bij dit initiatief aan. In 1930 werkte Van der Mark wel met zijn Utrechtse collega's samen op de I.B.T.

Het eerste nationale brandweermuseum van Nederland

In 1916 jaar werd op initiatief van de Haagse brandweercommandant C.F.H. Tückermann de Nederlandsche Vereniging voor Brandweer en Hulpverlening, beter bekend als de Koninklijke (vanaf 1920) Nederlandsche Brandweervereeniging (KNBV) opgericht. Hieraan zou tevens een brandweermuseum in combinatie met de verenigingsbibliotheek verbonden zijn. Voor dit laatste doel slaagde Tückermann erin om twee brandweercollecties in bruikleen te krijgen, namelijk de verzameling van W.A. Bickers te Rotterdam en die van H.G. Bom Jr. te Den Haag.

Het museum opende vervolgens op 17 november 1926 zijn deuren in het voormalige Catharijneconvent, een oud kloostergebouw. Voornoemde collecties werden aangevuld met verschillende schenkingen en bruiklenen van burgemeesters en gemeentebesturen uit de vier grote steden, waaraan bovendien nog werden toegevoegd de zeer uitgebreide brandweerverzameling van het Gezelschap Utrecht's Brandweer, opgericht in 1851.

Toen de gemeente Wassenaar in het kader van voornoemde discussie over de collectie-Van der Mark de subsidie aan hem stopzette, bracht hij zijn collectie alsnog (in bruikleen) onder bij het Brandweermuseum te Utrecht.

Zodoende gooide Van der Mark in 1936 weer hoge ogen want zijn collectie werd beschouwd als een belangrijke aanwinst. De pers, die landelijk aandacht besteedde aan het bruikleen, berichtte:

Met deze collectie heeft het museum, dat toch al een groote beteekenis had, nog meer aan waarde en importantie gewonnen. De heer v.d. Mark gaf hier zelf de noodige uitleg en vertelde ons dat sinds 1923 de belangrijke collectie is bijeengebracht te Wassenaar. [...]

De collectie is van groote beteekenis zowel voor brandweermannen zelf als voor het publiek. Wij noemen in de eerste plaats de brandspuit van 1805 uit den toren van Benthuisen, welke thans een plaats heeft gevonden in de spuitenzaal van het museum. Naast de vele interessante oude brandspuiten trekt deze wel bijzonder de aandacht.

Het grootste gedeelte van de bovenzaal van het museum is thans ingeruimd voor de collectie v.d. Mark. Hier treft men aan penningen, reglementen, helmen, leeren brandweeremmerstjes en hoogst interessante voorwerpen op de blussingswerken betrekking hebbend. Bijzonder trok onze aandacht de oude geschriften, waaruit men kan zien hoeveel aandacht men reeds in vroeger jaren aan de brandweer besteedde.

De modellen, welke opgesteld staan, geven een duidelijk beeld van de pogingen welke men vroeger aanwendde om het materiaal te verbeteren. Vooral de teekeningen en voorwerpen van Jan v.d. Heyden zijn leerzaam en uniek. Het is teveel om op te noemen wat de collectie v.d. Mark eigenlijk allemaal omvat, maar dat men met de beschikbare ruimte moest woekeren is een bewijs, dat het museum hiermede veel gewonnen heeft. De aantrekkelijkheid van het museum is hierdoor zeer verhoogd en de aanwinst zal het museumbezoek zeker ten goede komen.

In 1941 dreigde echter het einde van het Brandweermuseum te Utrecht toen de KNBV door de Duitse bezetter werd ontbonden. Om sluiting van

het Brandweermuseum te voorkomen nam het Ministerie van Binnenlandse Zaken de huur van het Catharijneconvent en het beheer van het museum over. Boven de deur kwam toen Rijksbrandweermuseum te staan en in 1944 moest het museum alsnog sluiten vanwege de oorlogsomstandigheden.

De collectie van Van der Mark was toen al niet meer (compleet) aanwezig, een enorme aderlating voor het museum. Vanwege de oorlogsdreiging eind jaren dertig eiste Van der Mark namens het gemeentebestuur alle brandspuiten terug om bedrijfsklaar te worden gemaakt ten behoeve van de Luchtbeschermingsdienst (LBD). Was dit niet gebeurd, dan had de collectie van Van der Mark nu hoogstwaarschijnlijk deel uitgemaakt van de nationale collectie Nederlandse brandweer in beheer bij Korpora.

Het Brandweermuseum/NBM en het NVI/Korpora

Toen na de bevrijding aan heropening van het Utrechts Brandweermuseum werd gedacht, zegde de gemeente de huur op. Een andere locatie in Utrecht werd niet meer gevonden en de collectie verhuisde voor een tijdelijke tentoonstelling naar Den Haag. 'Hedenmorgen hobbelde de grote spuit van 1870 achter een verhuishwagen door de stad,' schreef het *Utrechtsch Nieuwsblad* in mei 1948. 'Velen bleven even staan en de man die opmerkte: die hoort in het museum thuis, had onbewust een brandende kwestie aangeroerd.' De krant betreurde het vertrek nadat Utrecht in de oorlogsjaren ook al het Spoorwegmuseum was kwijtgeraakt aan Amsterdam. Dat museum zou in 1951 echter terugkeren om zich in het Maliebaanstation te vestigen. Dit gold niet voor het Brandweermuseum, dat pas in 1963 elders in Nederland een definitieve plek vond, waar het nog altijd gevestigd is.

Mede onder invloed van de opening van een brandweermuseum in Rotterdam, in 1954, probeerde de heropgerichte KNBV het oude brandweermuseum nieuw leven in te blazen en huisvesting te zoeken. In 1960 werd hiertoe een commissie opgericht. Een mogelijkheid deed zich voor in Hellevoetsluis, waar de Marinewerf was opgeheven en de lege gebouwen overgedragen waren aan de gemeente. In 1963 werd hier het Nationaal Brandweermuseum geopend in verzelfstandigde vorm, als een stichting los van de KNBV.

Toen de kuiperij geleidelijk aan te klein werd was de gemeente opnieuw bereid te helpen door het belendende gebouw, het Groot Magazijn, ter beschikking te stellen.

In 2011 ging het NBM op in de Stichting Nationaal Veiligheidsinstituut (NVI) te Almere. De nieuwe stichting had als doel het materiële erfgoed op het gebied van veiligheid, openbare orde en hulpverlening in Nederland te verzamelen, te behouden en aan het publiek te presenteren en zo bij te dragen aan de bewustwording over veilig leven. Van 2014 tot 2021 exploiteerde het NVI het PIT Veiligheidsmuseum te Almere.

In 2022 is het NVI getransformeerd tot Korpora, Erfgoed Publieke Veiligheid te Apeldoorn. Korpora is het erfgoedinstituut voor publieke veiligheid in Nederland en omvat op dit moment de nationale collecties van de Nederlandse politie, brandweer, Bescherming Bevolking en het Rode Kruis. Korpora is een initiatief van het ministerie van Justitie en Veiligheid, de Nationale Politie, de veiligheidsregio's (NIPV) en het Nederlandse Rode Kruis. Korpora heeft als kerntaak het beheren, ontsluiten en verwerven van fysieke en digitale collecties met betrekking tot publieke veiligheid in Nederland, waaronder hulpverlening en crisisbeheersing.

In de oorlogsjaren is de collectie van Van der Mark op vele plaatsen in Wassenaar opgeslagen geweest om deze uit handen van de Duitse bezetter te houden. Na een aantal jaren bleek het niet mogelijk de verzameling in stand te houden. De collectie werd opgeslagen in de kelders van Huize De Paauw, in gebruik als gemeentehuis, en bleef daar velen jaren liggen. Vocht en schimmel deden hier hun vernietigende werk.

Tot 2010 was het beheer van de verzameling in handen van de brandweer, die toen onderdeel van de gemeente Wassenaar was. Met de regionalisering van de brandweer moest dat veranderen. Vandaag de dag beheert de Stichting Gemeentelijk Brandweermuseum Wassenaar de verzameling, die eigendom is van de gemeente en deze vooralsnog exposeert in het gemeentehuis gevestigd in Huize De Paauw.

4. 'Brandweerhistoricus'

Een enorme meerwaarde van de collectie-Van der Mark is dat de samensteller niet louter geïnteresseerd was in 'hardware', zoals veel verzamelaars, maar ook in archivalia, documenten, publicaties, afbeeldingen, enzovoort en in brandweergeschiedenis, zowel in die van Wassenaar als in het algemeen. Van der Mark deed bovendien ook zelf onderzoek, waarover hij publiceerde en lezingen verzorgde. In 1925 was hij medeauteur van een boek over de geschiedenis van de brandweer van Wassenaar en in 1931 verzorgde hij een uitgebreide lezing over 'de historie van het brandwezen', aanvangend bij de Romeinse keizer Augustus, voor de Vereeniging van In- en Omwonenden der Wassenaarsche Parken. Deze lezing wordt op geschreven velletjes bewaard in de collectie van het Gemeentelijk Brandweermuseum Wassenaar.

Cultuurhistorische waardestelling van de collectie-Van der Mark

Het moge duidelijk zijn dat een collectie die de oudste in zijn soort in Nederland is, die lokaal/regionaal is en waarvan meer honderd jaar geleden uit de eerste hand de opbouw begon, die nauwgezet is gedocumenteerd, van grote (cultuur)historische waarde is.

Het kan niettemin geen kwaad om de collectie-Van der Mark op de zogeheten Museale Weegschaal te leggen. Deze nieuwe, algemene en breed toepasbare methode voor de waardering van museale objecten en collecties verscheen in 2013.

Met behulp van deze methodiek kunnen goed onderbouwde keuzes in het collectiemanagement worden gemaakt en verantwoord. De RCE heeft hiermee een nieuwe systematiek ontwikkeld – in zes stappen – voor de waardering van museale objecten en (deel) collecties. Het is een aanpak die ruimte geeft voor actualisering van de waardestelling en die altijd uitgaat van een aanleiding. Er zijn verschillende perspectieven mogelijk van waaruit een collectie beoordeeld wordt. De methodiek biedt inzicht in (nieuwe) waarderingscriteria en beschrijft hoe waardescores onderbouwd moeten worden met argumenten. Kenmerken: • toestand; • ensemble; • herkomst; • zeldzaamheid en representatie.

Cultuurhistorische waarden: • historisch; • artistiek; • informatief. Sociaal-maatschappelijke waarden: • maatschappelijk; • beleving.

Gebruikswaarden: • museaal; • economisch.

Op de Museale Weegschaal van de RCE scoort de collectie-Van der Mark op acht van de elf criteria hoog en op de overige vier gemiddeld, zie Bijlage I. Het is derhalve ook op basis van de Museale Weegschaal duidelijk dat de collectie-Van der Mark in hoge mate gekoesterd dient te worden en verder onderzoek noodzakelijk is voor het veilig stellen voor de toekomst en voor het op enigerlei wijze toegankelijk houden (van delen) daarvan.

Literatuur

- Anoniem, 'De Internationale Brandweer Tentoonstelling', in: *Rotterdamsch Nieuwsblad* (27 juli 1930).
- 'Uit Wassenaar. Jubileum G.J. v.d. Mark', in: *Het Vaderland. Staat- en letterkundig nieuwsblad* (6 december 1925).
- 'Uitbreiding van het Nederlandsch Brandweermuseum', in: *De Gooi- en Eemlander* (15 augustus 1936).
- Bom, H.G., Jr., 'Een voor allen – allen voor een. 30 jarig jubileum G.J. van der Mark, Commandant der brandweer te Wassenaar', in: *Vuur en water. Orgaan van de Koninklike Nederl. Brandweervereeniging* (1925) 135-136.
- Breukers, Jos, Louis Ph. Sloos, 'Van kriminologische Verzameling tot Korpora, Erfgoed Publieke Veiligheid', in: *Veilig. Jaarboek Korpora, Erfgoed Publiek Veiligheid* 1 (2024) 8-41.
- Spruit, G. en T.L. Wijfjes, *Van kerk tot Brandweerkazerne. 300 jaar brandweer Wassenaar 1695-1995* (Wassenaar 1995).
- Versloot, Anne (red.), *Op de museale weegschaal. Collectiewaardering in zes stappen* (Amersfoort 2013).
- www.brandweermuseumwassenaar.nl

Waarderingsformulier

Bijlage 1

De gegevens op dit deel van het formulier worden bij de hele waardering gebruikt en kunnen steeds naar een nieuw formulier worden gekopieerd.

Aanleiding voor de waardering: Toekomst van de collectie
Dient de collectie onderdeel te worden

Uitgevoerd door: Korpora

Vraagstelling voor de waardering: V/d Nat. Coll. Ned. Brandweer

Datum: 3/2/2025

Referentiekader voor de waardering met argumentatie: nationaal niveau
 gebruik desgewenst het referentiekaderformulier als hulpmiddel

Definiëring van het waarderingskader

Beschrijf waaraan een object of (deel)collectie moet voldoen om resp. laag, gemiddeld of hoog gewaardeerd te worden voor de verschillende criteria

	Criteria	Hulpvragen	Laag	Gemiddeld	Hoog
Kenmerken	Toestand (staat, conditie, intactheid, materiële authenticiteit, materiële integriteit)	Verkeert object/collectie in goede toestand, is het compleet, is het de originele toestand, is het geschikt voor gebruik?		X	
	Ensemble (compleetheid, eenheid, samenhang, conceptuele integriteit, conceptuele authenticiteit, contextuele authenticiteit)	Bestaat object/collectie uit onderdelen die samen een geheel vormen? Hoe? Is dat geheel compleet?			X
	Herkomst (documentatie, levensverhaal, biografie, bron, provenance, pedigree)	Is de herkomst van object/collectie bekend, gedocumenteerd, betrouwbaar?			X
	Zeldzaamheid en representatie (uniciteit, voorbeeldwaarde, prototype, type-exemplaar)	Is object/collectie uniek, in de wereld, in het land, binnen de collectie? Is het in hoge mate representatief voor een bepaalde periode, plaats, stijl, stroming, gebruik, thema, gemeenschap?			X
Cultuurhistorisch	Historisch (biografisch, sociaal-historisch, natuur-historisch, techniekhistorisch, wetenschapshistorisch)	Is er een associatie met een bepaalde persoon, groep, gebeurtenis, plaats, activiteit in het verleden? Is er een associatie met een bepaalde periode, proces, thema, ontwikkeling, tijdsbeeld of levensstijl?			X
	Artistiek (kunsthistorisch, architectuurhistorisch, ontwerp, vakmanschap, makelij, decoratie)	Is object/collectie bijzonder om zijn ontwerp, concept, uitvoering, vormgeving, techniek, creativiteit? Is het een representant van een bepaalde stijl, stroming, kunstenaar?		X	
	Informatief (studie, onderzoek, wetenschap, documentatie, referentie, getuigenis, archief)	Wordt object/collectie bewaard vanwege de informatie die het bevat en kan die worden bestudeerd?			X
Sociaal-maatschappelijk	Maatschappelijk (sociaal, spiritueel, religieus, politiek, symbool, gemeenschap, identiteit)	Vervult object/collectie een functie voor een bepaalde groep of gemeenschap in het hier en nu? Zijn er groepen die nu een bijzondere band met het object hebben? Heeft het een actuele, sociale, religieuze, politieke, maatschappelijke betekenis? Is het object bepalend voor de identiteit van een groep op dit moment?			X
	Beleving (emotie, zintuiglijk, esthetisch, associatief)	Wekt object/collectie een bepaalde collectieve beleving op? Ademt het een bepaalde sfeer uit, roept het emoties op? Speelt het op een bepaalde manier in op de zintuigen?			X
Gebruik	Museaal (presentatie, educatie, onderzoek)	Wordt object/collectie op dit moment gebruikt voor presentatie, educatie, onderzoek? Speelt het een bijzondere rol in de tentoonstelling? Wordt erover gepubliceerd?			X
	Economisch (bedrijfskapitaal, financieel, pr, spin-off, toeristisch, reputatie)	Genereert object/collectie inkomsten voor de organisatie? Trekt het bezoekers? Is het bepalend voor de bekendheid en reputatie van de organisatie?		X	
Aanvullend	Vul in	Omschrijf			
	Vul in	Omschrijf			

* Waardering

De score van de waardering kan worden toegekend in woorden, bijvoorbeeld 'laag', 'gemiddeld', 'hoog'. Een criterium kan ook niet van toepassing zijn; vul dan n.v.t. in. Geef in het vak ernaast de argumenten voor de score.